

Problém filozofie v arabském středověkém myšlení

Řešitel: Mgr. Pavlína Šenk Kopecká

Školitel: prof. PhDr. Anna Hogenová, CSc.

Studijní program: Filozofie

Studijní obor: Filozofie

Středověká filozofie se v arabském prostředí vyvíjela v těsném kontaktu s antickou tradicí. Usilovala o harmonizaci řeckého filozofického dědictví s mnohdy protikladnými náboženskými dogmaty. Arabská filozofie tak představuje unikátní myšlenkové období v dějinách filozofie. Rozvíjela se na rozsáhlém území, které na východě končilo až u hranic dnešní Indie a na západě zahrnovalo celou oblast dnešního Maroka. Po několik století byl součástí Arabského světa také Pyrenejský poloostrov. Vzhledem k velikosti, různosti národů, kultur i jazyků a vzhledem k pestré paletě představitelů, které do arabské filozofie řadíme, panuje v západním odborném diskursu určitý terminologický problém. Označení „islámská filozofie“ či „filozofie islámu“ apod. nejsou přesná, protože mnohé filozofické myšlenky a závěry tohoto období stojí jednoznačně proti stanoviskům islámské ortodoxie. Hovořit o „arabské filozofii“ lze zase pouze z hlediska jazykového. Arabština byla tehdejším jazykem vzdělanosti, podobně jako v Evropě latina. Vědecké a filozofické práce psali v arabštině i židé. Přívlastek „arabský“ není vhodné užívat ani v případě etnické příslušnosti jednotlivých filozofů. I v případě, že se zaměříme výhradně na muslimské autory, většina nejvýznamnějších představitelů pochází z etnicky nearabských rodin. Chceme-li být tedy terminologicky přesní, je nejvhodnější užívat jednoslovný termín *falsafa* (فلسفة), který je hláskovou modifikací řeckého pojmu φιλοσοφία.

Jako reakce na šíření řecké filozofie se vedle *falsafy* začíná rozvíjet také muslimské racionální pojetí teologie = *kalám*, které je nezávislé na filozofii, ale je schopné se s ní přit na její vlastní půdě. Teologové *kalámu* vytvářeli jakousi defenzivní apologii s cílem obrany náboženství před filozofy a postavení filozofů v arabském světě proto nebylo jednoduché. Tento stav se odrážel i ve formální stránce filozofických děl. Mnozí autoři používali alegorickou metodou, kdy své myšlenky ukryvali mezi řádky na první pohled neproblematického textu. Jiní autoři zase psali záměrně nesourodým jazykem a vytvářeli na první pohled nekoherentní enigmatické celky. Jen zasvěcený čtenář dokázal rozluštit pravý obsah díla a objevit skryté poselství na pozadí textu. Takový přístup sloužil k ochraně filozofa,

pokud by jeho filozofické teze nebyly slučitelné s rozšířenými náboženskými dogmaty. Zároveň však šlo i ochranu společnosti, aby nebyla vystavena myšlenkám, na které není připravena. Mezi tehdejšími filozofy totiž panovalo přesvědčení, že obyčejnému člověku nemusí být zřejmá skutečnost, že si náboženské pravdy s těmi filozofickými vlastně neprotiřečí. Jeho intelektuální schopnosti totiž obvykle nedosahují dostatečné úrovně, aby mohl nahlížet věčné pravdy a boží vůli pouze svým rozumem. Poznání obyčejného člověka by se tak mělo odehrávat pouze skrze víru. Obsahy filozofického poznání jdou mnohdy proti náboženské věrouce. Pro obyčejné lidi by vyjevení těchto pravd bylo škodlivé a vedlo by pouze ke zmatení jejich myslí. Proto je vhodné filozofické teze skrýt a na veřejnosti o nich mlčet. Kde má filozof v obci své místo, je-li mu zapovězeno veřejně filozofovat?

Filozofové ve svých dílech reagují na problematiku postavení filozofie v arabském světě obvykle dvojím způsobem. První skupina (např. al-Fárábí, Ibn Rušd) navazuje zejména na myšlenky prezentované v *Ústavě*, když se pokouší určit místo filozofa v obci. Rozvíjí myšlenku platónské dokonalé obce a potvrzuje intelektuální i společenskou nobilitu filozofa v ideálně uspořádané obci. Jejich filozof si v obci sice zaslouží privilegované postavení a může se více či méně podílet i na jejím řízení, na druhou stranu mu ale zakazují veřejné působení a *de facto* ho uzavírají do skupiny intelektuální elity, která by měla zůstat skryta před zraky většiny obyvatel. Platónský motiv filozofa-vládce na trůně přizpůsobují profetologickému myšlení muslimů a do čela dokonalé obce staví proroka, který jediný může promlouvat k obyvatelům a veřejně spravovat život obce. Na rozdíl od filozofa totiž jedině prorok dokáže předat svým občanům poznání věčné pravdy v „neškodném obalu“ tak, aby neohrozil božský řád v obci a nesvedl občany ze správné cesty, která sleduje boží vůli. Prorok se v mnohém podobá filozofovi, nicméně v intelektuální hierarchii stojí ještě nad ním.

Druhá skupina se ve své filozofii nechává inspirovat islámskou mystikou (např. Ibn Sína, Ibn Tufajl). Její představitelé se při popisu cesty člověka za poznáním pravdy a jeho touhy po dosažení dokonalosti soustředí na vnitřní život jedince. Filozofa řadí do skupiny těch málo lidí, kteří se dokázali zcela oprostit od látky a sami se tak „stali světlem“. Jejich filozof stojí zcela mimo obec a společenství druhých. Jako osamocený poustevník dospívá do sféry ideálního, pravdivého, božského. O veřejný život vůbec neusiluje nebo na svou participaci v obci rezignuje.

Mimo oba hlavní proudy vystupuje tzv. filozofie osamoceného Ibn Bádždži představená v jeho neslavnějším díle *Řízení osamoceného*. Moderními autory bývá toto pojednání řazeno buď do islámské filozoficko-mystické tradice, nebo do politické filozofie. Samotný text má po

formální stránce poněkud enigmatický charakter, a proto může na první pohled budit dojem, že obě čtení jsou možná. Při bližším zkoumání je ale jasné, že Ibn Bádždžova pozice není tak jednoznačná. Interpretace Ibn Bádždžova *Řízení osamocené* pouze filozoficko-mystickou optikou je sice možná, neboť v díle nalezneme mnohé společné motivy jako je důraz na intelektuální život jednotlivce, symboliku světla či motiv izolace, na druhou stranu ale takové čtení odporuje samotné textové evidenci. Jiní autoři vidí v Ibn Bádždžovi pokračovatele al-fárábiovské politické filozofie. *Řízení osamocené* lze bezesporu do této tradice zařadit, neboť v něm nacházíme četné reference směrem k al-Fárábímu a mnoho společných motivů i pojmů. Ovšem na rozdíl od něho nechce Ibn Bádždža ve svém textu konstruovat model ideální obce a svého filozofa staví do těsnějšího vztahu se společenstvím.

Obě perspektivy je jistě vhodné mít na paměti při výkladu Ibn Bádždžova pojednání, měli bychom si ale dát pozor na předsudky spojené s oběma pozicemi, jež nás často mohou vést proti samotnému obsahu díla. Vhodnější je proto interpretovat *Řízení osamocené* v kontextu základního směřování celku myšlení Ibn Bádždži představeného zejm. v tomto spisu a také v souvislosti s historickými okolnostmi, v nichž se autor nacházel. Poté se ukáže, že hlavním motivem Ibn Bádždžova pojednání je důrazné propojení obce a duše jednotlivce, a tím i politického a osobního život filozofa. Veškerý lidský život se pro Ibn Bádždžu totiž odehrává uvnitř obce, ať už je ctnostná, či nikoliv. Zabývat se pouze vnitřním životem nebo filozofa „skrývat“ v uzavřené skupině, tzn. v obou případech se izolovat od společnosti, není konečnou podobou života jedince, i když přechodně to dle Ibn Bádždži může být nutné zlo, jež je třeba podstoupit.

Postava filozofa v *Řízení osamocené* může být plně pochopena pouze ve vztahu k obci. Ibn Bádždža svůj text píše proto, aby odkryl společnou cestu filozofa a obce při prosazování správného řízení za účelem dosažení nejzazšího cíle, tj. blaženosti. Existence ideální obce nezávisí na přítomnosti nejlepších vládců nebo zákonů, ale především na nejlepších občanech. Správné řízení totiž nemůže být v obci zajištěno z vnějšku, ale musí vyrůst z rozumné duše každého obyvatele. Ibn Bádždža shledává, že žádná z existujících obcí nemá ctnostné uspořádání a postrádá proto vhodné podmínky i přátelské prostředí pro filozofickou praxi. Reaguje tak na aktuální politické a společenské okolnosti své doby. V pojednání pak nabízí odpověď na otázku, jakou roli by měl filozof v takovém světě, tj. nedokonalé obci hrát a co je jeho úkolem. Představuje postavu osamocené filozofa, jehož životním závazkem je starost o celek obce a blaženost všech jejích obyvatel.

Izolovaný život osamoceního filozofa v nedokonalé obci má sloužit jako nepřetržitá připomínka dokonale uspořádaného života jednotlivce řízeného rozumem. Úkolem osamoceního je usilovat o dosažení pravdivých názorů, aby obec dosáhla blaženosti. Ibn Bádždža si je vědom, že nedokonalá obec s největší pravděpodobností nepřijme postavu osamoceního filozofa a bude se k němu stavět kriticky a odmítavě. Přesto se filozof svého úkolu nemůže vzdát. Osamocení život je filozofem následován nikoliv za účelem vysvobození sebe sama ze života v obci a dosažení vlastní blaženosti, ale právě ve jménu obce. Ibn Bádždžova filozofie osamoceního tak není učením ve prospěch radikálního individualismu, jak tvrdí mnozí autoři, ale přesvědčením, že racionální cesta je fundamentální pro zdokonalení celku obce. Osamocení filozof Ibn Bádždži je vnímán jako katalyzátor možné společenské změny.

Zatímco se na první pohled může zdát uskutečnění ideálu ctnostné obce jako nemožné, Ibn Bádždža se ve skutečnosti nevzdává možnosti dosáhnout ctnosti jak v životě jednotlivce, tak v politickém uspořádání. Ctnostná obec nemůže být chápána jako ryzí alternativa k městům, která již existují. Ibn Bádždža nevolá po ustavení zcela nové ideální obce. Předpokládá, že její potenciál je ve všech městech. Filozof musí vytrvat v péči o blaho obce, i když je obec vůči filozofii zcela nepřátelská. Neexistuje totiž žádný důvod, proč by obec a osamocení filozof nemohli koexistovat, pokud si je osamocení vědom omezení filozofického života v nedokonalé obci a následuje svůj závazek vůči celku.

Život osamoceního filozofa je protiváhou vůči ostatním způsobům života v obci, které jí brání v dosažení dokonalosti. Osamocení filozof má odmítat falešné názory nedokonalé obce zahrnující zejména představy o lidské blaženosti a nahrazovat je rozumově zdůvodnitelnými, i když méně obvyklými názory, jež nabízejí správnou cestu k nejzazšímu cíli. Blaženost osamoceního filozofa shledává Ibn Bádždža bez existence ctnostného města neúplnou, přesto je jeho způsob života nadřazený vůči ostatním životům v nedokonalé obci, je-li skutečně oddaný naučit se tomu, co má přinést blaženost obci jako celku. Ctnostná obec tak představuje ten pravý cíl filozofického života.

Ibn Bádždža je pokračovatelem platónské, aristotelské a al-fárábiovské politicko-filozofické tradice a v dialogu se svými předchůdci se snaží jejich učení doplnit o originální myšlenku osamoceního, tj. o potřebu filozofa přizpůsobit se převládajícímu způsobu života v nedokonalém městě, aby obec i osamocení mohli spolupracovat na dosažení toho, co je dobré pro celek obce i filozofa. Ibn Bádždža svou filozofií osamoceního nevystupuje proti učení svých předchůdců ve prospěch individuální blaženosti jedince, jak je často jeho pojednání

interpretováno. Přestože ve svém textu vybízí k přezkoumání učení Platóna, Aristotela i al-Farábího, přece jen neusiluje o jejich odmítnutí, aby ustavil radikální individualismus. Jeho cílem je naopak obhájit společné principy jako např., že dosažení blaženosti prostřednictvím ctnostného života je cílem politického života stejně, jako je cílem lidského života obecně. Vrací se k učení svých předchůdců, aby potvrdil vztah filozofa s obcí. Povinností filozofa je spolupráce s obcí, aby v obci podporoval filozofický život, nikoliv život osamocený. Jeho záměrem je prospěch celé obce, nikoliv jen život jeho samotného.

Filozofií osamocенého tak Ibn Bádždža nabízí nové pojetí role filozofa v obci. Odklání se od tradiční myšlenky filozofa-krále tím, že zpochybňuje potřebu nutit filozofa k vládnutí. Filozofický život je pro Ibn Bádždžu nekompatibilní s nátlakem. Filozof musí obci sloužit dobrovolně. Ibn Bádždža si je dobře vědom omezených možností filozofa v nedokonalé obci. Jeho úkolem je proto především přinést do obce pravdivé názory, aby se obec i její obyvatelé měli možnost svobodně shodnout na řízení svého města i svých životů. Sledování dobra pro všechny nejen osamocенým, ale i všemi obyvateli obce je jedinou možností nedokonalého města stát se dokonalou ctnostnou obcí. Ibn Bádždža věří, že záchrana jednoho člověka je nadějí pro celek obce.

Dokonalost filozofického života osamocенého je příslibem dokonalosti celé obce. Ibn Bádždžovo *Řízení osamocенého* nechává otevřenou možnost existence dokonalé ctnostné obce, ale současně přiznává, že jde o velmi vzdálený cíl. Cesta k němu je dlouhá ale naplňující. Její podstatou je vzdělávat občany k ctnosti. Z pohledu Ibn Bádždži je to právě shoda mezi filozofem a obcí v pravdivém názoru, která je nezbytnou podmínkou ustanovení ctnostné obce, spíše než filozof-král. Filozof nemůže zachránit obec usednutím na trůn. Život osamocенého je ale příkladným životem jedince, který usiluje o zprostředkování pravdivého názoru všem obyvatelům obce, aby dosáhli blaženosti. Filozof má být dle Ibn Bádždži především vzorem pro druhé, stát se učitelem a sledovat cíl ctnostné obce, tj. dobro pro všechny. Útěk do bezpečí vlastní mysli a vzdání se veřejného života představují rezignaci na politickou odpovědnost filozofa vůči celku, která je nepřijatelná.

Cílem *Řízení osamocенého* není vytvoření utopické představy, k níž by měla obec směřovat. Ibn Bádždža se naopak snaží vypořádat s reálnými podmínkami své doby, se společenskými i politickými okolnostmi v arabském světě, které ovlivňovaly možnosti filozofické praxe a postavení filozofie vůbec. Jeho pojednání reflektuje skutečnou situaci a může být vnímáno jako obrana filozofického života, která nabízí nejen příslib, ale reálné řešení postavení a role filozofa v obci.